

Értékek nyomában

SZÖVEGTÍPUSOK AZ IRODALOMKÖNYVEKBEN

Ugye, Önök is emlékeznek még a Századik könyv híres ajánlására? Eszerint: „*Nem fecskemódra kell átsurranni a könyvön. Meg is kell abban merülni.*”. Vajon a ma olvasói, napjaink 10–15 éves diákjai miképpen kötődnek a könyvekhez, a sokféle titkok hordozóihoz?

Változatos célú, módszerű és eredményt adó kutatások vallanak a gyermekek és szüleik napi, heti olvasásának *időadatai* alapján az olvasásra szánt órákról. Tudjuk, hogy a napi néhány percnyi – sok esetben felszínes, futólagos – olvasástól az 1–2 órát is kitöltő, örömteli, elmélyült olvasásig ível a könyvekkel való együttléte időtartama. A gyermekek *olvasói környezetét* biztosító *szülői minta* fakulásáról, ernyedéséről riasztó híreket hallatnak a tények, ugyanis mind gyakrabban mondják, írják adatközlő kamaszaink, hogy szüleik nem, vagy csak néha olvasnak. Csökken a rendszeresen olvasó szülők száma. A friss mérések szerint a vizsgálatba bevontak csupán 57–58%-a nevezhető naponta rendszeresen olvasónak. Az *értéktételel-motívumok* a cselekmény, a humor, az érzelmi kötődés és az esztétikum köré sűrűsödnek, amikor 10–11 évesek adatait elemezzük. Lássuk a részleteket!

Értéktételel-motívumok

1. érdekes,	14. tanulságos,
2. fordulatos cselekményű,	15. veszélyes kalandokról ír,
3. humoros,	16. vidám,
4. izgalmas,	17. elgondolkodtató,
5. jó,	18. félelmetes,
6. kalandos,	19. harcos,
7. kedvesek a szereplők,	20. küzdelemre tanít,
8. megható,	21. más is élje át azokat az izgalmakat, amelyeket nekem nyújtott a regény,
9. mulatságos,	22. nem lehet abbahagyni,
10. összefogásra tanít,	23. szép mesék vannak a könyvben,
11. szeretem a kalandokat,	24. unaloműző,
12. szeretem a meséket,	25. vicces.
13. szomorú, de jó történet,	

Az értéktételel-motívumokat rendszerező kategóriák jelen esetben ezek:

- A) *cselekmény*: 2., 4., 6., 11., 15., 19., 20., 21.
B) *esztétikum*: 1., 5., 8., 12., 13., 18., 23.
C) *érzelmi kötődés*: 7., 10., 14., 17., 22.
D) *humor*: 3., 9., 16., 24., 25.

A mintavételbe bevont 5–6. osztályosok körében az életkorspecifikus és cselekménygazdag *olvasmánykategóriák* találhatók, így a(z)

1. állatokat bemutató írások,	5. indiánregények,
2. családtörténetek,	6. krimik,
3. fantasztikus témájú írások,	7. mesék,
4. gyermekekről szóló művek,	8. történelmi regények,
	9. útikönyvek.

Minket, műveltséganyag-szervezőket, tankönyvírókat, olvasáskutatókat erősen figyelmeztessenek a „*Mit szeretsz olvasni?*” kérdésre adott válaszok, tudniillik a regények, a tudományos fantasztikus olvasmányok, a mesék után az újságok következnek, majd azután a versek.

Számos összehasonlító és nyomkövető vizsgálat szól a *szövegértő olvasás* eredményességéről, ezek fejlődési mutatóiról.

Azt is viszonylag pontosan tudjuk, hogy a vidék-város, fiú-lány megoszlásban melyik művekből kell új köteteket rendelnünk. S folytathatnánk a sort arról értekezvén, mi mindenről üzennek nekünk még az olvasáskutatások...

De foglalkoznak-e az irodalomkönyvek *olvasásszokást* alakító tényeivel, könyvészeti és tipográfiai jellemzőivel, *olvasmányszerkezetével*, készség- valamint *képességfejlesztő hatásaival*? Kutattuk-e már tüzetesen azokat a könyveket, amelyek arra hivatottak, hogy professzionális szinten a szépirodalom el- és befogadására készítsék, tanítsák diákjainkat?

Az *Egy korosztály irodalomértésének alakulása* című kandidátusi kutatásom keretében nagyjító alá tettem a Nemzeti Tankönyvkiadó gondozásában a felső tagozatosok részére kiadott irodalomkönyveket. Tanítványaink 1980 óta ötödik osztályban *Kalocsai Józsefné - Kiss Gáborné - Szabóné Tóvári Éva*, hatodikban *Goda Imre - Horváth Zsuzsa - Boda Edit*, hetedikben *Goda Imre - M. Boda Edit*, nyolcadikban *Dobcsányi Ferenc* irodalomkönyveiből merítik elsősorban irodalom- és művészetelméleti ismereteiket, továbbá a gyermekek zöme csupán ezekből a kötetekből olvas művés, „megízített nyelvű” szépirodalmat. A szemelvények jelentősebb része megfelel az életkor figyelemmel követett olvasmányigényeinek mind az olvasmánykategóriák, mind a műfajok tekintetében. Bizonyos alkotások csak az igényesebb olvasmányválasztású tanulókhoz állnak közelebb. Akad több szemelvény is, amelyek inkább elriasztják a prepubertás és pubertás korban járó olvasókat, vagy bonyolult felépítésű konnotációs rendszerük miatt az implikált értékgazdag poétikai információ végképp rejtve marad előlük.

A jelenleg is forgalomban lévő – fent megnevezett – irodalomkönyvek szövegfajtaikat tanulmányozva vált ismertté számomra, hogy 3778 adattal találkozhatjuk felső tagozatos olvasóinkat a négy év alatt. A hazai és nemzetközi textológiai szemlélet nyomán ezt az óriási adatbázist számtalan aspektusból közelíthetjük meg. A *realizáció*, vagyis a közeg alapján éppúgy, mint *Bühler kategóriái* felhasználásával, vagy a *nyelv rétegei és kora* figyelembevételével. A *stilisztikai alapállás* is helyénvaló lenne, sőt a *szemantikai és a szemiotikai rendszerezés* sem tűnne felesleges akciókutatásnak. A *költői nyelv szintjeivel* és a *stilisztikai fogalomapparátussal* való szembesítés is termékeny végkövetkeztetéshez vinne közelebb.

Számomra az adatok *funkcionális* megközelítése tűnt nyelvészeti – ezen belül szövegtipológiai – és pedagógiai szempontból hárterékűnek. Roman *Jakobson kommunikációs modelljének pólusáival*, valamint ezek funkcióival, továbbá *tudástechnológiai kategóriákkal* szembesítettem a négy évfolyam irodalomkönyveinek szövegfajtaikat, vagyis a 3778 adatot.

Az *első körbe* sorolt szövegtípusok *referenciális funkciójúak*. Itt találjuk a tankönyvírók tájékoztató, magyarázó szövegei mellett a metanyelvi funkciójú fogalomismertetéseket, a háttérinformációkat adó lábjegyzeteket, valamint a vizuális csatornán át ható képeket, illetőleg képaláírásokat. Multidiszciplináris kutatásra készíthetőek az úgynevezett feladatszövegek. Ezek is – mint a tankönyvírói szövegfajtaik általában – meggyőzően tükrözik a szerzők tantárgy-, pontosabban anyanyelv-pedagógiai beállítódását. Már itt rögzítem az adatok ismeretében, hogy nagyobb és bonyolultabb az irodalomkönyv-írók és -szerkesztők felelőssége, mint ahogy általában köztudott. Megállapíthatjuk a tények faggatásakor, hogy az alacsonyabb évfolyamokon jelentősen több a referenciális szövegtípus, mivel magasabb a diákok heti kötelező óraszámja is irodalomból. Sajnos, a feladatszövegek többsége bonyolultan strukturált, a tudástechnológiai normáknak gyenge fokon felelnek meg. A verbális kommunikáció részképességeit összehangolatlanul,

esetlegesen fejlesztik, mivel rendszerszemlélet kevésbé hatja át ezeket a szövegeket. Irodalom-esztétikai megközelítésű az itt olvasó 3197 adat többsége.

A második körbe a *poétikai funkciójú* szövegtípusokat soroltam.

A Deme-féle szövegtípológia ezeket irodalmi, továbbá költői szövegműveknek nevezi. A finomelemzés egyik legnyilvánvalóbb szempontja a *szerezőség* figyelembevétele volt. Így is elkülönítettem az irodalomkönyvek szemelvényeit, vagyis az ismeretlen és ismert szerzőjű szövegművek csoportjába. Az olvasástechnikai tudás gyarapítására tekintettel mindenképpen láttatni akartam a próza és a vers *forma* mennyiségi mutatóit is. Ezért szerveztem ilyen alcsoportokat.

Az adatok rendszerezésével létrejött *műfajtipológia* világa sokszínű, változatos, nem túlzás állítanom, hogy univerzális. Lényegében valamennyi klasszikus műfajt reprezentálja az 581 adat.

Az 1992-ben utógondozott 6. és 8. osztályos irodalomkönyvek egyértelműen irodalom-esztétikai és irodalomtörténeti szemléletűvé formálódtak, leváltván az úgynevezett dominánsan osztályfüggő, politikai ihletettségű sarjadt műveket. Az 5.-es tankönyvnek – véleményem szerint – se nem használt, se nem ártott a szerkesztői beavatkozás. Helyénvalóbb lett volna a reális és potenciális olvasói igények felől megközelíteni a korrekciós szándékot. Szükség van ugyanis mind az 5., mind a 6. osztályban a kispikái folklór műfajok, a proverbiumok hitelesebb bemutatására. Ezeket az általam kutatott irodalomkönyvek mellőzik – sajnos!

Az ismert szerzőjű alkotások *műfajtipusai* nemcsak az egyes műfajok fejlődéstörténetét reprezentálják, hanem a közvetítő közeg, a *művészi nyelv állapotát*, sőt a *kor* jellemző *stílusjegyeit* is. Az archaikus hangulatot árasztó költői szövegművek mellett megtaláljuk a familiáris jellegűeket ugyanúgy, mint a közösségi sorskérdésekre választ kereső, intellektuális és/vagy poétikai információval máig ható alkotásokat.

Az adatok cáfolhatatlanul bizonyítják azt a korábbi feltételezést, miszerint a 7.-es irodalomkönyv *költészet-esztétikai másságával* messze eltér elődeitől és a 8.-os könyvtől is. A poétikai szövegtípusok közül 190 adatot, vagyis a szemelvények 32,7%-át, dominánsan énközpontú lírai alkotást a hetedikes olvasókkal szeretnénk elolvasatni, illetőleg meg is értetni. Irodalomértéssel foglalkozó vizsgálatok vallanak arról, hogy a szemelvények és a 6–7. osztályos olvasók meghitt találkozásai elmaradnak. A 12 évesek még a cselekményesség után vágyódnak, ezért állnak tévőn Csokonai Vitéz Mihály rokokó képei előtt. A 13 évesek számára kiválasztott impresszionista, szimbolista alkotások, a metonímiás trópusokban tobzódó szemelvények koraiak.

A főiskolai felvételi bizottságban megtapasztaltak alapján állítom: mind az általános, mind a középiskolai irodalmi anyag átszerkesztésére kellene biztatnunk pedagógustársainkat, ugyanis a Nyugat kiemelkedően jelentős első nemzedékéről felzaklató hiányosságokat produkálnak, memoritereket mellőzve, kiábrándító panelmondatokat szajkóznak az érettségizettek.

A 8. osztályosok irodalomkönyve klasszikus alkotásokat, személyiséget gazdagító, a töprengésre készítő intellektuális költészetből merít. Látszik a tankönyvszerzői szövegeken is, továbbá a tankönyv alkotója által válogatott igényes szépirodalmi illusztrációk körén is, hogy gazdag irodalom- és anyanyelv-pedagógiai életút birtokában és a megcélzott korosztály hibátlan ismeretére támaszkodva készült el a Dobcsányi Ferenc nevével fémjelzett irodalmi olvasókönyv.

Kutatásom adatait összegezve azt láthatjuk, hogy a referenciális (A: 3197=84,62%) és a poétikai szövegtípusok (B: 581=15,38%) együttes jelenléte (3778=100,00%)

- a) hagyományos struktúrájú;
  - b) szemelvényválogatásában irodalomesztétikai igényességet tükröző;
  - c) a tanítás-tanulás kommunikációs folyamatát zavaró körülményekkel szervező tankönyveket küzdhetett életre, s éltet a mai napig.
- (Lásd a táblázatot!)

Szöveg(fajták)-típusok A)	5-8. osztályok				Összesen
	5.	6.	7.	8.	
1. tankönyvírói szöveg	21	59	72	55	207 (6,48%)
2. feladatszöveg	538	248	334	305	1425 (44,58%)
3. fogalomismertetés	16	16	19	82	133 (4,16%)
4. lábjegyzet	226	472	117	156	971 (30,37%)
5. kép + képaláírás	143	132	85	101	461 (14,41%)
A) 1-5. referenciális szövegtípusok	944	927	627	699	3197 (100,00%)
B)					
6. szépirodalmi illusztráció	38	53	77	59	227 (39,07%)
7. szépirodalmi szövegtípusok					354 (60,93%)
7.1. ismeretlen szerzőjű	(24)	(3)			(27=4,65%)
7.1.1. mese					
7.1.1.1. próza formájú	7				7
7.1.1.2. vers formájú	3				3
7.1.2. varázslat	1				1
7.1.3. ballada	1	2			3
7.1.4. dal		1			1
7.1.5. mítosz					
7.1.5.1. próza formájú	6				6
7.1.5.2. vers formájú	1				1
7.1.6. monda	5				5
7.2. ismert szerzőjű	(81)	(63)	(113)	(70)	(327=56,28%)
7.2.1. mese					
7.2.1.1. próza formájú	3				3
7.2.1.2. vers formájú	6				6
7.2.1.3. mesejáték	2				2
7.2.2. próza formájú					
7.2.2.1. monda		1			1
7.2.2.2. fabula		8			8
7.2.2.3. krónika		1			1
7.2.2.4. prédikáció		1			1
7.2.2.5. levél		2			2
7.2.2.6. ajánlás		1			1
7.2.2.7. intelem			1		1
7.2.2.8. életrajz	3	4	3	3	13
7.2.2.9. novella	13	2	5	7	27
7.2.2.10. karcolat			3		3

Szöveg(fajták)-típusok A)	5-8. osztályok				Összesen
	5.	6.	7.	8.	
7.2.2.11. riport			1		1
7.2.2.12. regény-(részlet)	4	1	7	7	19
7.2.3. vers formájú					
7.2.3.1. varázslat	2				2
7.2.3.2. ballada	1		5	1	7
7.2.3.3. fohász		1			1
7.2.3.4. istenes ének		1			1
7.2.3.5. bordal	1				1
7.2.3.6. helyzetdal	7	2	8	8	25
7.2.3.7. katonaeének		1			1
7.2.3.8. búcsúvers		2			2
7.2.3.9. vallomásvers	27	6	19	8	60
7.2.3.10. jellemrajz	1	1	1	1	4
7.2.3.11. életkép	8	1	5		14
7.2.3.12. elbeszélő költ.	2	2	1		5
7.2.3.13. mottó		13			13
7.2.3.14. előhang		1			1
7.2.3.15. költői levél	1	2		1	4
7.2.3.16. krónika		2			2
7.2.3.17. epigramma		7	2	1	10
7.2.3.18. óda			14	8	22
7.2.3.19. rapszódia			7		7
7.2.4.20. elégia			12	7	19
7.2.4.21. allegória			14	6	20
7.2.4.22. ecloga				2	2
7.2.4.23. versciklusrészl.			5	3	8
7.2.4. komédia				7	7
B) 6-7. poétikai szövegtípusok	143	119	190	129	581 (100,00%)
A) referenciális szövegtípusok	944	927	627	699	3197 (84,62%)
B) poétikai szövegtípusok	143	119	190	129	581 (15,38%)
Együtt	1087	1046	817	828	3778 (100,00%)

Szövegnyelvészeti, olvasáslélektani, tanulás- és tanítástechnológiai normák figyelembevételével javaslom – a most feltárt adatokra is hivatkozva! – a Nemzeti Tankönyvkiadó gondozásában megjelenő irodalomkönyveknek a szerkezeti (olvasmányszerkezet, szövegtipológia) szempontok érvényesítésével a könyvészeti és tipográfiai jellemzők következetesebb érvényesítésével történő funkcionális rendeltetésű átdolgozását. A tényeket vizsgálva elmondhatom, szükséges

létrehozni az 5–6. osztályosok és a 7–8. osztályosok szépirodalmi antológiáját, így kialakíthatóvá válna minden évfolyam saját munkáltató tankönyve.

Változatlanul szorgalmazom a már meglévő és a készülő, majdan megjelenő irodalomkönyvek sokszempontú, összehasonlító vizsgálatát.

Tisztelettel indítványozom, mivel jelentős változás történt az iskolastruktúrában, figyeljünk következetesen a 6. osztályosok olvasásszokásának alakulására. Beszédes jeleket kapunk újabban, mivel egyre több 12 éves gyermek töri magát a (6.-ra lecsúsztatott) felvételi vizsgán remélt siker érdekében. S közben figyeljük azt is, hogy rügyező olvasásszokásuk milyen légkörben kezd bimbózni – ha virágoztatni akarják.

IRODALOMJEGYZÉK

1. Deme László: A szöveg alaptermészetéről, Kaposvár, 1979.
2. H. Tóth István: Tények, adatok, összefüggések az olvasásra szánt órákról, Szeged, Módszertani Közlemények, 1994. 3: 122–126.
3. H. Tóth István: Egy korosztály irodalomértésének alakulása (kandidátusi értekezés vizsgálati, adatgyűjtési szempontjai), Budapest-Kecskemét, 1993.

DR. WIRTH LAJOS
Tanítóképző Főiskola
Jászberény

Egy kis tudománytörténet

„MÁR A RÉGI GÖRÖGÖK IS TUDTÁK...”

Közismert természeti jelenségekről vagy egyszerű matematikai állításokról gyakran olvashatjuk azt a félmondatot, hogy: „Már a régi görögök is tudták...”

Tudták például az égéssel kapcsolatban a következőt:

Öntsünk egy edénybe vizet, tegyünk bele egy gyertyatartót egy égő gyertyával, azután egy másik edénybe fedjük le a gyertyát úgy, hogy az edény pereme a víz alatt legyen. A gyertya rövid időn belül elalszik, és a víz szintje az edényben megemelkedik a külső szinthez képest. Ezt a kísérletet remélhetőleg valamennyi tanítványunk megismeri még harmadik osztályban, környezetismereti órán. Mint ahogy azt is, hogy az égés során a levegőben levő oxigén „elhasználódik” (szén-dioxid és víz lesz belőle). A régi görögök úgy magyarázták a dolgot, hogy az égő tűz mindig „tönkretesz” valamit a levegőből, és az így keletkező űr helyét foglalja el a víz.

De honnét tudjuk, hogy így magyarázták, és egyáltalán, honnét tudjuk, hogy ismerték a jelenséget?

Nos, valószínűleg úgy háromszáz évvel időszámításunk előtt élt Byzantionban (Konstantinápoly, Bizánc, ma pedig Isztambul) az a *Philón* nevű tudós, akinek a *Pneumatika* című munkája megőrizte számunkra mind a leírást, mind a magyarázatot. Azazhogy álljon meg a menet! Ugyanis a *Pneumatika* görög nyelvű kéziratai közül egyetlen ép példány sem maradt meg. Van azonban egy arab nyelvű – szintén kézirat – fordítás, és egy olyan latin nyelvű, amelyet egy másik arab fordításból fordítottak tovább. És ez egyáltalán nem egyedi eset, számos ókori tudós sok híres munkája csak arab nyelven maradt fenn.

De lássuk csak, hogyan alakultak így a dolgok!